

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
XALQ TA'LIMI VAZIRLIGI
NAVOIY DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
“TABIIY FANLAR” FAKULTETI
“Geografiya o`qitish metodikasi” kafedrası
Fan nomi: Tabiiy geografiya

“CHIRCHIQ-OHANGARON TABIIY GEOGRAFIK OKRUGI”
MAVZUSIDA

REFERATI

Bajardi: Geografiya o`qitish metodikasi
ta`lim yo`nalishi III “B”–kurs talabasi
Nanarova Yulduz

Qabul qildi: o`qit. S.Q.Negmatov

Navoiy 2015

MUNDARIJA

KIRISH.....

I. BOB. O`ZBEKISTON HUDUDINING REL`YEFI VA TABIIY GEOGRAFIK RAYONLASHTIRILISHI.....

1.1. O`zbekiston hududining rel`yefi.....

1.2. O`zbekistonning tabiiy geografik rayonlashtirilishi .....

II. BOB. CHIRCHIQ-OHANGARON TABIIY GEOGRAFIK OKRUGIGA UMUMIY TAVSIF.....

2.1. Chirchiq-Ohangaron okrugining yer yuzasi, geologik tuzilishi va foydali qazilmalari.....

2.2. Iqlimi va ichki suvlari.....

2.3. Tuproqlari, o`simlik va hayvonot olami.....

2.4. Tabiiy geografik rayonlari.....

XULOSA.....

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.....

KIRISH

Geografiya – eng qadimgi, shu bilan birgalikda eng yosh fan hisoblanadi. Eng qadimgi ekanligi shundaki, mloddan avvalgi III-II asrlarda yashagan Erotosfen geografiya faniga zamin yaratgan. Davr talabiga mos ravishda yangi ma'lumotlar asosida doimo ham mazmunan, ham mohiyatiga ko'ra boyib borishi geografiyaning osh fan ekanligiga dalil bo'la olai.

Darhaqiqat, geografiya duno tarixining, sivilizatsiya taraqqiyotining yorqin sahifasini namoyon qiladi, kishilarning dunyoqarashini shakllantirishda eng muhim o'rinda turishi bilan ham juda ahamiyatlidir.

Hozirgi davr umumiy tabiiy geografiyasi tabiatni o'rganish va undagi sodir bo'layotgan jarayonlarni ilmiy asosda bilish uchun barcha tabiat komponentlarini har tomonlama tahlil qilib chiqish lozim. Tabiat kompleksi bilan uning komponentlari o'rtasidagi, tabiat bilan jamiyat o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni faqat keng qamrovli mushohada qilish orqali, majmuali yondashuv orqali yechish mumkin. Bu umumiy tabiiy geografiya fanining yangi asrdagi ustuvor yo'nalishidir.

Tabiiy geografiyaning o'rganish ob'yekti – geografik qobiqni tahlil qilish, uning bir butunligini, uni tashkil etuvchi komponentlarning hamda unda ro'y berayotgan tabiiy jarayonlarning o'zaro aloqadorligi va bir-biriga bog'liqligini ko'rsatadi. Biroq geografik qobiq bir butunligi bilan birga, makonda ya'ni bir joydan ikkinchi joyga farq qilishi bilan ham ajralib turadi. Geografik qobiqning bu xilma-xilligi uning hududiy bo'linishi-defferentsiyasi deyiladi.

O'zbekiston tabiiy geografiyasi kursi Vatanimiz oliy o'quv yurtlarida malakali geograf mutaxassislarni tayyorlashda muhim o'rin tutadi. O'z mazmuni va mohiyatiga ko'ra ilmiy-nazariy, amaliy va ta'limiy ahamiyatga ega bo'lgan bu kursning o'rganilishidan maqsad geograf talabalarga O'zbekistonning tabiiy sharoiti va resurslari haqida keng ma'lu mot berish, ulardan oqilona foydalanish yo'llarini ko'rsatish, tabiatdagi ichki tafovutlarni ochib berishdan iborat. Ushbu kurs talabalarda o'zlari yashaydigan ona Vataniga, uning go'zal tabiati va tabiiy boyliklariga nisbatan muhabbat va milliy g'urur tuyg'ularini uyg'otishda muhim

o`rin tutadi. Butun kurs davomida tabiatga va uning boyliklariga oqilona munosabatda bo`lish tamoyilariga katta e`tibor beriladi.

O`zbekiston tabiiy geografiasining bu qismida O`zbekistonda landshaftlarning kenglik zonalari va balandlik mintaqalari bo`yicha tabaqalanishi, o`lkaning tabiiy boyliklari va ulardan oqilona foydalanish, asosiy geoekologik muammolari va ularni yechish yo`llari hamda O`zbekiston hududini tabiiy geografik rayonlashtirish haqida ma`lumotlar beriladi. Har bir tabiiy geografik okrugning o`ziga xos xususiyatlari, ekologik muammolari bayon qilinadi.

Men ushbu kurs ishim orqali, O`zbekiston hududining geografik o`rni, chegaralari va maydoni, O`zbekistonning tog`lik okruglari va o`zining takrorlanmas geografik xususiyatlari bilan ajralib turadigan “Chirchiq-Ohangaron tabiiy geografik okrugi”ning yer yuzasi, geologik tuzilishi va foydali qazilma turlari, iqlimi va ichki suvlari, tuproqlari, o`simlik va hayvonot dunysi, tabiiy geografik rayonlarini mumkinqadar kengroq o`rganib, yoritishga harakat qildim.

I. BOB. O'ZBEKISTON HUDUDINING REL'YEFI VA TABIIY GEOGRAFIK RAYONLASHTIRILISHI

1.1. O'zbekiston hududining rel'yefi

O'zbekiston hududi o'zining geologik taraqqiyoti mobaynida murakkab jarayonlarni boshidan kechirgan. Shuning uchun uning reliefi juda xilma-xildir.

Respublikaning sharqiy va janubi-sharqiy qismini O'rta Osiyoning eng baland tog'lari Tyanshan va Pomir Oloy tizmalarining tarmoqlari qoplab olgan. Bu tog'lar g'arb va shimoli-g'arb tomon pasayib boradi, sharq va janubi-sharqda esa ularning balandligi dengiz sathidan 7495 m ga yetadi.

O'zbekistonning shimoli-g'arbiy qismi esa Turon tekisligining markaziy qismi bilan band. Shunday qilib, O'zbekiston hududi yer usti tuzilishi jihatidan ikkita katta qismga, ya'ni torli va tekisliklarga bo'linadi. Bu qismlar o'z maydonlarining katta-kichikligi bilan bir-biridan keskin farq qiladi. O'zbekiston hududining 70% ga yaqini tekislik, qolgan 30% qismini esa tog'lar egallaydi. Bu qismlarning chegaralari nihoyatda egri–bugri bo'lib, tog'larning ba'zi bir tizmalari tekislik qismining ichkarisiga surilib kirgan, ayrim joylarda tekislik xam tog' tizmalari orasiga qo'ltiq shaklida kirib qolgan.

O'zbekistonning tog'li qismi. O'zbekistonning tog' qismi asosan tog' tizmalari va tog' oraliq botiqlaridan iboratdir.

Tog' tizmalari. O'zbekistonning shimoli-sharqiy qismida G'arbiy Tyanshanning tor tizmalari joylashgan. Bu tog' tizmalar biri ikkinchisiga yondosh holda shimoli-sharqdan janubi-g'arb tomonga cho'zilib ketgan. Ularning hammasi shimoli-sharqda Talas Olatoviga borib qadaladi. Talas Olatovi G'arbiy Tyanshanning baland tog'laridan biri bo'lib, uning eng baland cho'qqisi dengiz sathidan 4488 m balandlikka ko'tarilgan va Manas nomini olgan. Bu tizma chuqur daryo vodiylari va tog' oraliq botiqlarini bir–biridan ajratib turadi.

G'arbiy Tyanshanning shimoliy tizmalaridan biri Ugom tog'lari deb atalib, bu torning janubi-sharq yon bag'irlari O'zbekiston Respublikasiga qaraydi. Ugom tog'ining dengiz sathidan o'rtacha balandligi 3500 m, eng baland cho'qqisi esa 4229 m ga (Sayram cho'qqisi) yetadi. Ugom tog'i janubi-g'arb tomonga asta–sekin

pasayib boradi. Ugom tog'ining janubi-g'arb qismida Qorjontog' tizmasi joylashgan. Uning o'rtacha balandligi 2000 m, eng baland cho'qqisi (Mingbuloq) 2834 m ga yetadi.

Ugom tog'iga yondosh xolda Piskom tog' tizmasi cho'zilgan. Piskom tizma tog'ining dengiz sathidan o'rtacha balandligi 3000—3500 m, eng baland cho'qqisi 4299 m ga yetadi. Uning baland qismida doimiy qor va muzliklar tarqalgan.

G'arbiy Tyanshanning eng uzun va baland tog' tizmalaridan biri Chotqoldir. Chotkol tor tizmasini O'zbekiston xududida Ohangaron daryo vodiysi ikkiga bo'lgan. Bularning shimoliysi Arashon va Qizilnura, janubiysi esa Qurama tizma tog'lari deb ataladi.

Arashon va Qizilnura tog' tizmalari Ohangaron va Chotqol daryolarining suv ayirg'ichi hisoblanadi. Bu tizmalarning eng baland cho'qqisi dengiz sathidan 3893 m ga ko'tarilgan. Qizilnura tizmasining shimoliy qismida Katta va Kichik Chimyon cho'qqilari joylashgan. Ular dengiz sathidan 3277 va 2101 m balanddir.

Qurama tizma tog'ining o'rtacha balandligi 2500 m bo'lib, ayrim cho'qqilari 3769 m gacha yetadi. Bu tizmaning janubi-g'arbida uncha baland bo'lmagan Mo'g'ultog' joylashgan. Ohangaron daryosining boshlanish qismida Ohangaron platosi joylashgan. Ohangaron platosining o'rtacha balandligi dengiz sathidan 3000 m, ayrim joylari 3400 m ga ham ko'tarilgan.

O'zbekiston hududida sharkdan g'arbiga cho'zilgan Turkiston tizma tog'ining g'arbiy tarmog'i va shimoliy yon bag'irlarining aksar qismi joylashgan. Bu tizmaning O'zbekiston hududidagi eng baland cho'qqisi Shakartor bo'lib, uning balandligi 4033 m ga yetadi. Tizma g'arb tomon pasaya boradi. Sangzor daryosining boshlanish qismida Turkiston tizmasi ikkiga bo'lingan. Uning janubiy qismi — Chumqortog' deb atalib, sharqdan g'arb tomonga qarab cho'zilib ketgan va balandligi 3194 m ga yetadi, shimoliy qismi —Molg'uzor esa shimoli-g'arb tomon cho'zilgan. Bu tizmaning suv ayirg'ich qismi juda qoyali bo'lib, eng baland joi 2622 m. Molg'uzor tog'ining balandligi shimoli-g'arb tomon kamayib boradi, tog'ning umumiy ko'rinishi ham o'zgarib, qoyali cho'qqilar. o'rnini usti ancha tekis va silliq bo'lgan balandliklar egallaydi.

Molg`uzor tizmasining shimoli-g`arbiy davomi Nurota tog`ini Sangzor daryosida hosil bo`lgan “Temurlang darvozasi” ajratib turadi.

Nurota uncha baland bo`lmagan ikkita tizmadan iborat. Buning shimoliysi Nurota tog` tizmasi deb atalib, uning balandligi 2169 metrgacha ko`tariladi («Hayot cho`qqisi»).

Nurota torining janubiy tizmasi bir nechta balandliklardan—Gubduntog`, Qarokchitog`, Oqtog` va Qoratog`lardan iborat. Bularning balandligi 1150—2006 metr o`rtasida bo`lib, shimoliy Nurota tog`ining janubiy yon bag`irlaridan boshlanadigan daryo vodiylari ularni bir–biridan ajratib turadi.

Turkiston tizma torlarining janubdagi Zarafshon tizma tog`larining g`arbiy tarmoqlari O`zbekiston hududida joylashgan. Bular Chaqilqalon va Qoratepa nomlari bilan ma`lum bo`lib, sharqdang`arbga karab cho`zilgan. Chaqilqalon tog`ining eng baland cho`qkisi 2388 metr.

Qoratepa tog`ini Chakilqalon tog`idan Taxtakaracha dovoni ajratib turadi. Dovonning balandligi 1679 m.

Taxtaqaracha dovoni g`arbida joylashgan Qoratepa tog`ining eng baland cho`qqisi Qamquton bo`lib, balandligi 2188 m.

Qoratepa tog`laridan shimoli–g`arbda Zarafshon tizma tog`larining davomi bo`lgan Ziyovuddin–Zirabuloq tog`lari joylashgan. Bu tog`lar uncha baland emas, ya`ni 1112 metrdan oshmaydi.

Janubiy O`zbekistonda Hisor tog` tizmalarining janubi-g`arbiy qismi va uning bir kancha tarmoqlari joylashgan. O`zbekiston hududiga o`tishi bilan tog` o`z yo`nalishini janubi-g`arb tomonga o`zgartiradi va bir nechta tog` tizmalariga bo`linadi.

Hisor tog`larida O`zbekistonning eng baland — “Hazrati Sulton” nomli cho`qkisi joylashgan, buning balandligi dengiz satxidan 4688 m.

Hisor tog`i har qaysi tarmog`ining o`z nomi bor. Qashqadaryoning boshlanish qismi Sumsar va Shertog` deb ataladi. Ularning eng baland cho`qqisi 2692 metr, g`arb tomoni esa pasayib boradi. G`avo nomli dovondan shimoli-g`arb tomonga

qarab Hisor tog'ining bir bo'lagi hisoblangan Hazrati Sulton tog'i cho'zilib ketgan, uning balandligi 4000 metrdan oshadi.

Hisor tog'ining bir necha tarmoqlari janubi-g'arb tomonga qarab cho'zilib ketgan. Bularning umumiy ko'rinishi Hisor tog'iga o'xshaydi. Shu tufayli ularning eng yiriklarinigina eslatib o'tamiz. Bular: Bosmontosh (eng baland cho'qqisi 3953 m), Beshnov (3448 m), Eshon maydon (2919 m), Xontaxta (2936 m), Bobo Burxon (2476 m), Boysuntog' (4424 m) va boshqalar.

Hisor tog'larining eng janubi-g'arbiy qismi Qo'xitang tog'i deb atalib, uning baland joyi 3137 metrga (Maychali) yetadi.

Sharqda Bobotog' tizmasi cho'zilgan bo'lib, uning Zarkosa nomli cho'qqisi 2286 metrdir.

Tog' oralig' botiqlar. O'zbekistonning tog'li qismida tog' oralig' botiqlari alohida o'rinni egallaydi. Botiqlarning xosil bo'lishi tog' tizmalarining ko'tarilishi bilan bog'liqdir. Tog' tizmalari ko'tarilgan sari ular oralig'idagi botiqlar cho'ka boshlagan, natijada tog'lardagi qadimgi qattiq tog' jinslari yemirilib, botiqlarda to'plana boshlagan. Bundan tashqari, ko'pchilik botiqlarning atrofi yerning turli yoriqlari bilan kesilgan bo'lib, ular orqali tog' tizmalari tik ko'tarilgan, botiqlar esa cho'kkan. Buning ustiga, botiqlarning o'zida xam yosh tog'lar paydo bo'lib turgan va bular ta'sirida kichik-kichik antiklinallar va sinklinallar vujudga kelgan. Natijada botiklar ichida uncha baland bo'lmagan tepalik va botiqchalar paydo bo'lgan.

Hamma tog' oralig' botiqlarining yer usti deyarli tekis bo'lib, ular tog' tizmalariga yaqinlashgan sari qiyalashib boradi.

O'zbekiston hududida eng katta tog' oralig' botiklaridan biri Toshkent–Mirzacho'ldir. U shimoli-sharkdan va sharkdan G'arbiy Tyanshan tog'lari, janubdan va janubi-g'arbdan Turkiston, Molruzor va Nurota tog'lari bilan o'rab olingan, shimoli-g'arbda esa Qizilqum cho'li bilan tutashib ketgan.

Bu botik markaziy kismining o'rtacha balandligi 250—300 metrga teng.

Toshkent–Mirzacho'l botig'i ikki kismga — shimoli-sharq va janubi-g'arbiy qismga bo'linadi. Shimoli-sharqiy qismi Keles, Chirchiq va Oxangaron daryolari

olib kelib yotqizgan har xil (shag'al, kum, soz tuproq va boshqalar) jinlardan tuzilgan bo'lib, uning yer usti janubi-g'arbdan shimoli-sharq tomon ko'tarilib boradi. Botiqning bu qismini asosan, Chirchiq va Ohangaron nomli ikkinchi darajali sinklinal cho'kmalar egallab yotibdn. Bularda Chirchik va Ohangaron daryolari bir nechta terrasa xosil qilgan. Bularning ustida O'zbekiston poytaxti Toshkent, Chirchiq Olmaliq, Ohangaron shaharlari, bir kancha tuman markazlari, qishloqlar joylashgan.

Bu botiqning janubi-g'arbiy qismining ustki tomoni tekis bo'lib, Molg'uzor va Turkiston tog'lari tomon ko'tarilib boradi. Sirdaryo daryosining bu qismida keng qayir va ikkita terrasa hosil qilgan, daryoning uchinchi terrasasi esa Turkiston va Molg'uzor torlaridan kelgan koldiklar bilan ko'milib ketgan va Mirzacho'lning asosiy maydonini tashkil qilgan. Turkiston va Molg'uzor tog'laridan boshlanayotgan Sangzor, Zominsuv va boshqa daryolar uning shimoli-g'arbiy qismida katta-katta konus yoyilmasini hosil qilgan.

Toshkent-Mirzacho'l botig'ining sharqiy qismida Farg'ona botig'i (vodiysi) joylashgan. Bu botiq g'arbdan sharqqa kengayib boradi. Farg'ona botig'ining shimoli-g'arbidan va shimolidan Qurama va Chotqol tog'lari, shimoli-sharqdan va sharqidan Farg'ona tog'i, janubdan Oloy va Turkiston tog'lari o'rab olgan, g'arb tomondan esa juda tor "Xo'jand darvozasi" (8—10 km) orqali Toshkent-Mirzacho'l botig'iga tutashgan. Shuni aytib o'tish zarurki, Farg'ona botiri O'zbekistondagi boshqa botiqlardan xamma tomondan tizma torlar bilan o'rab olinganligi bilan ajralib turadi, Boshqa botiqlarning deyarli xammasi bir tomondan ochiq va qo'shni tekisliklar bilan qo'shilib ketgan. Farg'ona botig'ining hamma tomonlari balandlashib boradi. Uning g'arbiy qismi 330 m bo'lsa, sharqiy qismi 1000 m va undan ham oshib ketadi.

Farg'ona botirining umumiy tuzilishi juda ajoyibdir. Uni xamma tomondan baland qorli va muzli tog'lar o'rab olgan. Farg'ona botirining markaziy qismiga yaqinlashgan sari uncha baland bo'lmagan bir qancha tog' tizmalari asosiy tog'larga parallel holda cho'zilib yotadi. Bu tizmalar bir-biridan chiroyli ko'rinishga ega bo'lgan tog' oraliq cho'kmalari bilan ajralib turadi. Ularning bir

tomonida baland korli tog'lar bo'lsa, ikkinchi tomonida qoyali tog'lar tik ko'tariladi. Farg'ona botig'ini o'rab olgan hamma tog'larni daryolar (So'x, Shohimardon, Isfara, Isfayramsoy, Qoradaryo, Norin, Qosonsoy va boshqalar) o'yib ketgan, Bu daryolarning vodiylari deyarli hamma joyda dara va kanhon shakliga ega, ular faqat yuqorida ko'rsatilgan kichik cho'kmalarni kesib o'tgan joylaridagina kengayadi va keng terrasalar xosil kiladi.

Halka shaklidagi adirlar Farg'ona botig'ining xamma tomoidan o'rab olgan.

Farg'ona vodiysini O'rta Osiyoning eng katta daryolaridan biri Sirdaryo kesib o'tadp. Sirdaryo bu yerda juda keng terassalar hosil kilgan.

Farg'ona botig'ini o'rab olgan tog'lardan katta-katta daryolar boshlanib, Sirdaryo tomon okadi. Bularning ko'pchiligi Sirdaryoga yetmasdan qurib qoladi va tog'lardan chiqqandan keyin katta konus yoyilmasini hosil qiladi.

Farg'ona botig'ining markaziy qismidagi anchagina yerlarni qum tepalari egallab yotibdi. Bularning ko'pchiligi hozirgi vaqtda o'simlik va turli butalar bilan qoplanib qolgan. Qum tepalarining balandligi 5—15 metrdan oshmaydi. Farg'onadagi eng katta qum massivi Qo'qon va Marg'ilon temir yo'lining shimoliy qismi — Qoraqalpoq cho'llarida.

Shimoli-sharqda Molruzor va Nurota xamda janubi-g'arbda oqtog', Qorator, Qorachator, Gubdontor va Cho'mqortorlar orasida Sangzor-Nurota botiri joylashgan, uni o'rab olgan torlarning yon bag'irlari botiq ustidan tik va qoyalar hosil qilib ko'tarilgan. Botiq janubi-sharqdan shimoli-g'arb tomon cho'zilib, uning balandligi shu tomonga qarab 800 metrdan 500 metrga pasayadi, eng shimoli-g'arbida esa uning balandligi yanada kamayib, Qizilqum cho'llari bilan qo'shilib ketadi.

O'zbekiston hududida joylashgan botiqlarning hammasini daryolar kesib o'tgan. Bu soxada Sangzor-Nurota botiri ularning hammasidan ajralib turadi, chunki uni hech qanday daryo boshidan oxirigacha kesib o'tmaydi. Faqatgina uning janubi-sharqiy qismida uncha katta bo'lmagan Sangzor daryosining yuqori oqimi joylashgan, bu daryo ham uning o'rta qismida shimol tomon burilib ketadi va "Temurlang darvozasini" hosil qiladi. Bu darvoza Molg'uzor tog'idan Nurota

torlarini ajratib turadi. Botiqni faqat Nurota tog'laridan boshlangan kichik-kichik daryolargina ko'ndalang kesib o'tadi, biroq ularda suv hamma vaqt bo'lib turmaydi. Uning shimoli-g'arbiy qismida esa oqar suv yo'q.

Sangzor-Nurota botig'ining janubida Zarafshon botiri joylashgan. Bu botiq shimoldan va shimoli sharqdan Qoratog', Oqtog', Qorachatog' va Gubduntor, janubdan va janubi-g'arbdan Zarafshon tizma torlarining tarmoqlari — Chaqilqalon va Qoratepa hamda Ziyovuddin-Zirabuloq tog'lari bilan o'rab olingan. Botiqning o'rta qismidan boshlab oxirigacha Zarafshon daryosi kssib o'tadi. Bu daryo Samarqand shahrining yaqinida ikkiga — Oqdaryo va Qoradaryoga bo'linadi, ularning oralirida uzunligi 100 km va kengligi 15 km keladigan Mpyonkol oroli joylashgan. Okdaryo bilan Qoradaryo Xatirchi tumani yaqinida birlashib, yana Zarafshon nomi bilan g'arb tomonga karab oqadi. Bu daryo Buxoro shahridan g'arbda katta delta hosil qilib, Amudaryoga yetmasdan qumga singib ketadi. Botiq sharqdan g'arb tomonga cho'zilib kengaya boradi.

Buning o'rtacha kengligi 50—60 km, sharqiy qismida esa 10— 15 km ga torayadi, g'arbiy qismida, masalan, Kattaqo'rg'on shahrida u 100 km ga kengayadi. Uning balandligi sharqiy qismdan (900 m) g'arbiy qism (300 m) ga qarab kamayib boradi.

Botiqning yer usti tuzilishi asosan tekis bo'lib, Zarafshon daryosining terrasalaridan iboratdir. Lekin tekislik uni o'rab olgan tog'lar tomon o'zgarib, tog'lardan kelib yotqizilgan va kichik daryolar olib kelgan delyuvial va prolyuvial yotqiziqlar xisobiga nishablashadi.

Zarafshon botig'i o'rta qismining umumiy tekislik ko'rinishini Samarqand shahrining shimolida joylashgan va yakka holda ko'tarilib turgan Cho'ponota tepaligi buzib turadi. Bu paleozoy davrida yotqizilgan jinslardan tuzilgan. Uning janubiy yon bag'ri ancha yotiq, shimoliy yon bag'ri esa Zarafshon daryosining o'zanidan bir necha metr ko'tarilgan.

Zarafshon tizma tog'larining janubida Kitob-Shahrisabz botig'i joylashgan. Bu botiq sharq va janubi-sharq tomondan Hisor tog'lary bilan o'ralgan, g'arb tomondan esa butuilay ochiq. Dengiz. satxidan balandligi janubi-g'arbdan (500 m)

shimoli-sharqqa (1000 m) qarab ko'tarilib boradi. Botiq Qashqadaryo va uning irmoqlari oqizib kelgan cho'kindi jinslar bilan to'lgan va ulardan bir necha terrasa hosil bo'lgan. Qarshi shahrining sharq tomonidagi terrasalar, asosan, soz tuproqlar bilan tuzilgan va har xil uzunlikdagi soylar bilan kesilgan. Qarshi shahrining g'arb tomoni juda tekis bo'lib soylar bilan deyarli kesilmagan.

O'zbekistonning janubiy qismida Sherobod-Surxondaryo botig'i shimoli-sharqdan janubig'arb tomon cho'zilib yotibdi. U shimoli-g'arbdan va shimoldan Hisor tog'i bilan va sharqdan esa uning tarmoklari Bobotog' bilan o'rab olingan. Uning janubiy qismidan Amudaryo oqib o'tadi. Bu botiqning o'rta qismidan Surxondaryo va Sheroboddaryo kesib o'tadi. Botikning balandligi janubi-g'arbda 300 metr, shimoli-sharqda esa 700 metrga qo'tariladi. Surxondaryo bir nechta terrasa, uning irmoqlari esa Surxondaryoga quyyalish joyida konus yoyilmalarini hosil qilgan. Bular ichida Sheroboddaryoning konus yoyilmasi o'zining kattaligi bilan ajralib turadi. Botiqning markaziy qismi deyarli tekis, bu tekislik atrofdagi tog'larga yaqinlashgan sari o'zgarib boradi.

Botjning janubi-sharqiy qismini Kattaqum qum massivi egallab yotibdi. Qumlar botikdagi neogen davridagi yotqizilgan qumli jinslarning yemirilishidan va daryolar olib kelgan qum qoldiqlaridan hosil bo'lgan. Bu yerdagi qum tepalari hozirgi vaqtda buta va o'simlik bilan qoplanib qolgan.

O'zbekistonning tekislik qismi O'zbekiston xududining katta kismi tekisliklardan iborat. Uning yer usti tuzilishi, dengiz satxidan balandligi va ayrim joylarining kelib chiqish tarixi, turlichadir. O'zbekistonning bu qismi tekislik deb atalsa ham, u yerda uncha baland bo'lmagan tog'lar xam uchraydi.

O'zbekistonning tekislik qismidagi katta maydonni Qizilqum cho'lining markazi va g'arbi egallab yotibdi. Qizilqum O'rta Osiyoning katta cho'llaridan biri hisoblanib, Amudaryo va Sirdaryo oralig'ida joylashgan.

Qizilqum cho'li janubi-sharqdan shimoli-g'arbgacha karab cho'zilib ketgan, bu yerlarning balandligi xam 300 metrdan 60 metrgacha pasayadi. Cho'l yer ustining tuzilishi juda turli-tuman. Uning yer usti tuzilishiga cho'l iqlimi katta ta'sir qilgan.

1.2. O`zbekistonning tabiiy geografik rayonlashtirilishi

Tabiiy geografik rayonlashtirish geografik izlanish metodlaridan biridir. Tabiiy geografik rayonlashtirish deganda hududlarni ularning o`xshash tabiiy xususiyatlariga qarab, muayyan tizimdagi regional tabiiy geografik birliklarga ajratish tushuniladi. Tabiiy geografik rayonlashtirish odatda uch xil tamoil asosida bo`ladi: regional, zonal va aralash. Regional tabiiy geografik rayonlashtirishda tabiatda ob`ektiv mavjud bo`lgan va taksonomik jihatidan bir-biri bilan bog`liq regional tabiiy geografik komplekslar (o`lkalar, provinsiyalar, okruglar rayonlar va h.k.) ajratiladi, har bir kompleks tabiatining o`ziga xos xususiyatlari ochib beriladi, ular tabiati tasvirlanadi hamda xaritaga tushiriladi. Tabiiy geografik region nafaqat tabiiy sharoiti bilan, balki o`ziga xos tabiiy resurslari bilan ham boshqalaridan ajralib turadi. Shuning uchun ham tabiiy geografik rayonlashtirish har bir hududning o`ziga xos tabiiy sharoiti va resurslarini baholashga imkon beradi, ayniqsa tabiatda ekologik muvozanatni saqlash va ekologik bo`hronning oldini olish dolzarb masala bo`lib turganda hozirgi vaqtda tabiiy geografik rayonlashtirishning ahamiyati juda katta.

Tabiiy geografik rayonlashtirish muayyan birliklar tizimi (taksonomik birliklar sistemasi) asosida amalga oshiriladi. Taksonomik birliklarni qanday belgilar asosida ajratish, ularning tasniflari va nomlari hozirgacha ham munozarali bo`lib, yagona bir fikr yo`q. Tabiiy geografik rayonlashtirishda qo`llaniladigan uslublar va rayonlashtirish tamoyillari har xil bo`lganligi sababli hozirgi kunda biron-bir o`lkani tabiiy geografik rayonlashtirish masalasi ancha murakkab masala hisoblanadi. O`zbekiston yevrosiyo materigining o`ziga xos tabiiy - tarixiy o`lkasi bo`lgan O`rta Osiyoning bir qismi. Lekin uning tabiiy komplekslari bir xil emas, komplekslar o`rtasidagi o`zaro bog`liqlik ham, bir-biriga ta`siri ham har xildir. Shuning uchun O`zbekiston hududi tabiatini chuqur bilish niyatidagi izlanishlar olib borgan olimlar tadqiqotlarini respublik geografiyasiga oid materiallarni o`rganishdan, umumlashtirishdan va uning hududini ilmiy asoslangan kompleks tabiiy geografik rayonlashtirishdan boshlashga harakat qilganlar.

Ko`p olimlar O`rta Osiyoni shu jumladan, O`zbekistonni rayonlashtirish regional tamoyiliga asoslanib tabiiy geografik rayonlashtirganlar. Ana shunday ishlardan eng keyingi va asosiylaridan biri L.N.Babushkin va N.A.Kogayning izlanishlari bo`ldi. Ular (1964-1965) ko`pgina mualliflar ishlarini o`rganib va ulardan foydalanib hamda O`rta Osiyo tabiatini uzoq vaqt davomida tekshirish asosida regionning yangi tabiiy geografik rayonlashtirish sxemasini ishlab chiqdilar. Mazkur rayonlashtirish sxemasiga ko`ra O`rta Osiyo yevrosiyo materigining bir qismi, uni alohida tabiiy geografik o`lkasi deb olinadi. Tabiiy o`lka tarkibida Turon, Markaziy Qozog`iston, Jung`oriya-Tyanshan, Pomir-Tibet provinsiyalari ajratiladi.

Provinsiyalar tekislik va tog` oldi qiya tekisliklari, tog`li kichik provinsiyalarga, kichik provinsiyalar esa okruglarga va nihoyat okruglar tabiiy rayonlarga bo`lingan. Har bir tabiiy geografik taksonomik birlik – o`lka, provinsiya, kichik provinsiya, okrug, tabiiy rayon turli xil tabiiy belgilar kompleksi asosida ajratiladi. Shuning uchun rayonlashtirishda ajratilgan har bir tabiiy geografik birlikning mezonlarini aniq belgilay bilish lozim.

Quyida biz L.N.Babushkin va N.A.Kogayning rayonlashtirish sxemasida qo`llanilgan birliklarning mazmuni bilan tanishamiz. Ko`pchilik olimlar tabiiy geografik rayonlashtirish sxemalarida materik doirasida mintaqqa, geotip, sektor, zona kabi birliklarni ajratadilar. L.N.Babushkin va N.A.Kogay esa materik doirasida to`g`ridan-to`g`ri tabiiy geografik o`lkani ajratishadi.

Ular tabiiy geografik o`lkaga quyidagicha ta`rif beradilar: *Tabiiy geografik o`lka tabiiy geografik rayonlashtirishning yirik birliklaridan biri, u materikning katta qismidan iborat bo`lib, geomorfologiyasi, iqlimi va gidrografiyasining umumiyligi bilan hamda gorizontal zonalarining balandlik mintaqalari bilan ma`lum darajada bog`liqligining o`ziga xosligi bilan boshqalardan ajralib turadi.* Bu talablarga O`rta Osiyo to`liq javob beradi, shuning uchun L.N.Babushkin va N.A.Kogay bu hududni alohida tabiiy geografik o`lka deb hisoblaydilar.

1. yer yuzasining tabiiy sistemalarga bo`linishida va tabiiy geografik o`lkalalar orasida geografik o`rni, orografiyasi va makrorelefining o`ziga xos belgilari bo`lishi kerak;

2. O`ziga xos iqlim rejimiga (yog`in-sochinning yil davomida taqsimlanishida), termik sharoitga ega va ular asosida nurash hamda tuproq hosil bo`lish jarayonlarining o`ziga xos bo`lishi kerak. O`zbekiston hududining Qoraqalpog`iston Ustyurtidan tashqari hamma qismi Turon tabiiy geografik provinsiyasi tarkibiga kiradi. Qoraqalpoq Ustyurti esa Markaziy Qozog`iston provinsiyasiga kiradi. O`zbekistonning asosiy qismini o`z ichiga olgan Turon tabiiy geografik provinsiyasi egallab turgan o`rniga ko`ra R.I.Abolinning Turkiston okrugiga, Ye.P.Korovin va A.N. Rozanovlarning O`rta Osiyo (Turon) tuproq-botanik provinsiyasiga, A.Z.Genusov, B.V.Gorbunov va N.V.Kimberglarning Turon tuproq-iqlim provinsiyasiga, L.N.Babushkinning Turon iqlim provinsiyasiga, R.S.Vernikning Turon botanik provinsiyasiga to`g`ri keladi.

L.N.Babushkin va N.A.Kogaylarning mazkur rayonlashtirish sxemasining to`rtinchi pog`onasi kichik provinsiyadir. Ular O`zbekistonda tekislik va tog` oldi-tog` kichik provinsiyalarini ajratadilar. Bu kichik provinsiyalar bir-birlaridan hududining morfostrukturasiga ko`ra umumiyliigi, vujudga kelishi va rivojlanish tarixining birligi, ayniqsa neogen va antropogen davrlarda umumiyliigi hamda hududining o`ziga xos zonal tipga ega ekanligi bilan ajralib turadi.

O`zbekiston tekislik qismining iqlimi qurg`oqchil bo`lib, yoz juda issiq keladi, tog`larda esa yog`in ko`proq yog`adi, yuqoriga ko`tarilgan sari harorat pasayadi. Ana shular oqibatida tuproq va o`simliklar tekisliklarda geografik kenglik o`ylab, tog`lik qismida esa balandlik bo`ylab o`zgarib boradi.

Tekislik va tog` oldi-tog` kichik provinsiyalari o`rtasidagi *chegara* ancha munozarali. E.M.Murzayev chegarani lyosli tog` osti tekisliklari bilan tog` oldi tekisliklari tutashgan yerdan, tuproqshunoslar och tusli bo`z tuproqning quyi qismi chegarasidan, L.N.Babushkin va N.A.Kogay landshaft belgilariga qarab ajratishadi. Chegarani ular Mirzacho`lning allyuvial tekisliklari va Nurota tog` oldi prolyuvial tekisliklarining Qizilqum bilan tutashgan yeridan, Qashqadaryoning

allyuvil tekisliklarining Dengizko`l yassitog`ligi bilan tutashgan joylaridan o`tkazadilar.

Tabiiy geografik rayonlashtirishda taksonomik birlikning beshinchi pog`onasi okrug. Tekislik va tog` oldi-tog` kichik provinsiyalari doirasida bir-biridan yer usti yotqiziqlarining xarakteri, litologik tuzilishi, tog` tizmalarining umumiy yo`nalishi, tog` yonbag`irlarining Quyosh nuriga nisbatan joylashishi (ekspozitsiyasi), chetdan keladigan havo massalarining ta'siriga ko`ra farq qiladigan hududlar mavjud. Ana shu xususiyatlar asosida tekislik va tog` oldi-tog` kichik provinsiyalari doirasida okruglar ajratiladi.

Okruglar asosan hududning makroiqlimi o`xshashligiga, geologik tuzilishiga va tabiiy-tarixiy jihatdan bir xilligiga qarab ajratiladi.

L.N.Babushkin va N.A.Kogay O`zbekistonda tekislik kichik provinsiyasida 4 ta – Ustyurt, Quyi Amudaryo, Qizilqum, Quyi Zarafshon, tog` oldi-tog` kichik provinsiyasida 6 ta – O`rta Zarafshon, Qashqadaryo, Surxondaryo, Mirzacho`l, Chirchiq-Ohangaron, Farg`ona tabiiy geografik okruglarini ajratadilar.

Okrug tog` oldi-tog` kichik provinsiyasida tog` oralig`idagi yoki tog` oldidagi botiqlarga (ularni o`rab turgan tog` yonbag`irlari bilan birga) yoki tog` daryosi vodiysiga (uni o`rab turgan tog`lari bilan birga) to`g`ri keladi. Binobarin, tog` oldi-tog` okruglari yemirilish (eroziya) va akkumlyatsiyasi o`zaro bog`liq bo`lgan tog`lar, tog` oldi va tog` oralig`idagi tekisliklardan iborat bo`lib, o`zlariga xos balandlik mintaqalari bilan ajralib turadi.

Tekislik okruglari nisbatan yirik geomorfologik birliklarda joylashgan. Ular bir-biridan relefining xarakteri, geologik tuzilishi va neogen-to`rtlamchi davrlardagi geologik rivojlanishidagi o`ziga xosligi bilan ajralib turadilar.

Har bir **tekislik okrugida** butun maydonda makroiqlim sharoiti ma`lum darajada o`xshash, geologik tuzilishi va joy tarkib topish tarixi bir xil, tuproq-o`simlik qoplami ozmi-ko`pmi umumiy xususiyatga ega bo`ladi. Tekislik okruglari asosan hudud makroiqlimining o`xshashligiga, geologik tuzilishi va tabiiy-tarixiy jihatdan bir xilligiga asoslanib ajratiladi.

Rayonlashtirish taksonomik birligining 6-pog`onasi tabiiy geografik *rayon*.

Tog` oldi-tog` okruglarida vodiylar va ularni o`rab turgan tog` tizmalari joylanishining o`ziga xos xususiyatlari, ularning balandligi, yonbag`irlarining ekspozitsiyasi okrug ichida ichki farqlanishlarga sabab bo`ladi. Tog` oldi-tog` hududlarida rayon geomorfologik va iqlimiy jihatdan bir xil bo`lgan okrugning qismlari bo`lib, ular bir-biridan litologik tuzilishi, balandlik mintaqalarining o`ziga xosligi bilan farq qiladi.

Tabiiy geografik rayon tog` oldi-tog` okruglarida tog` etagi prolyuvial va allyuvial tekisliklarga ularga tutashgan tog` yonbag`irlari bilan yoki vodiyning bir qismini o`rab turgan tog`lari bilan birga, yoki tog` daryosi havzasiga, ko`l botig`i havzasiga to`g`ri keladi.

Tekislik okruglarida rayonlar asosan geologik-geomorfologik va iqlimiy xususiyatlariga qarab ajratiladi. Shuning uchun har bir tekislik tabiiy geografik rayon bir biridan geologik-geomorfologik tuzilishi va iqlimiy jihatdan ajralib turadi. Biroq tabiiy rayonlar ajratilganda, birinchi galda, issiqlik hamda namni saqlab turadigan va u bilan bog`liq bo`lgan barcha boshqa oqibatlarga sabab bo`ladigan relief xususiyati asos qilib olinadi. Rayonlar landshaft xaritalari asosida ajratiladi. Shuning uchun tabiiy rayon landshaftlarning muayyan majmuasidan iborat bo`ladi.

L.N.Babushkin va N.A.Kogay O`zbekistonda tekislik okruglarida 15 ta, tog` oldi va tog` okruglarida 25 ta tabiiy geografik rayonni ajratganlar. Ularda jami 66 ta landshaft xillari ajratilgan (1964). Shundan 61 tasi tekislik (cho`l) landshaftlari, 23 tasi past tog` va tog` oldi (adir), 5 tasi o`rtacha balandlikdagi tog`, 6 tasi baland tog` (yaylov) landshaftlaridan iboratdir.

II. BOB CHIRCHIQ-OHANGARON TABIIY GEOGRAFIK OKRUGIGA UMUMIY TAVSIF.

2.1. Chirchiq-Ohangaron okrugining yer yuzasi, geologik tuzilishi va foydali qazilmalari

Okrug O`zbekistonning shimoli-sharqida, Sirdaryo bilan G`arbiy Tyanshan tarmoqlari orasida joylashgan. Okrugning shimoli-g`arbida uning chegarasi O`zbekiston bilan Qozog`istonning Kalas vodiysi, Qorjantog` va Ugom tizmasi orqali o`tdigan chegarasiga, shimoli-sharqda va sharqda respublikamizning Qirg`iziston bilan Talas tizmasi, Piskom va CHotqol tizmasi orqali o`tdigan chegarasiga to`g`ri keladi. Janubi-sharqda Qurama tizmasi okrugni Farg`ona vodiysidan ajratib turadi. Janubi-g`arbda chegara Sirdaryo orqali o`tadi.

Okrug hududi shimoli-sharqdan janubi-g`arbgacha 280 km ga, sharqdan g`arbgacha esa 180 km cho`zilgan. Okrugning yer yuzasi ancha murakkab tuzilgan, janubi-g`arbi tekislikdan, shimoli-sharqda va sharqda tog`li hududlardan iborat. yer yuzasi Sirdaryoga tomon pasayib boradi.

Okrugdagi tog`lar dastlab kaledon, keyin gersin burmalanishida ko`tarilgan va paleozoy, mezozoy hamda kaynozoy eralari jinslaridan tashkil topgan. Tog`larda granit, paleozoy ohaktoshlari, qumtosh va slanetslari, tog` yonbag`irlarida va daryo vodiylarida paleogen, neogen, antropogen davrlarining shag`al, qum va gil qatlamlari keng tarqalgan.

Chirchiq va Ohangaron vodiylarini mezozoy erasida dengiz qoplagan (vodiy dengiz qo`ltig`i bo`lgan). Alp burmalanishida okrugning yer yuzasi juda o`zgargan, vertikal harakatlar ro`y bergan, dengiz chekinib, hamma yer quruqlikka aylangan. Ayrim joylarda uzilmalar, yoriqlar vujudga kelgan, tog` tizmalari, platolar va botiqlar paydo bo`lgan. Okrug yer yuzasiga keyinchalik ekzogen omillar xususan oqar suvlar katta ta'sir ko`rsatgan, vodiylar vujudga kelgan.

Chirchiq-Ohangaron okrugida tektonik harakatlar, binobarin, yer yuzasining o`zgarishi hali ham davom etmoqda. Okrugda ro`y berib turadigan kuchli zilzilalar tog`larning ko`tarilishi hamon davom etayotganligidan dalolat beradi. Masalan, mazkur seysmik mintaqada joylashgan Toshkentda 1866, 1868, 1886, 1924, 1946,

1966 va 1980 yillarda kuchli zilzilalar bo`lgan. 1868 yilda zilzila kuchli 10 ballgacha (4 fevralda) yetgan, 1966 yilda esa 8-9 ball bo`lgan. 1966 yildagi zilzila oqibatida Toshkentda 2 mln m² uy-joy, 236 ta ma'muriy bino, bir qancha maktab (8 ming o`rinli) zarar ko`rgan, 78 ming kishi uy-joysiz qolgan, 8 kishi nobud bo`lgan va 150 kishi har xil darajada jarohatlangan. Toshkent hududi hozirgi kunda ham o`rta hisobda yiliga 1-2 mm ko`tarilib bormoqda.

Okrugdagi tog` tizmalari Tyanshan sistemasining bir qismi bo`lib, ularni CHotqol, Ko`ksuv, Ugom kabi daryo vodiylari, keng soyliklar, tor zovlar bir-biridan ajratib turadi.

Ugom tizmasi janubi-g`arbdan shimoli-sharqqa tomon yo`nalgan. Piskom va Ugom daryolari orasida joylashgan bo`lib 115 km ga cho`zilgan. Bu tizma Manas tog` uzeli yaqinida Talas Olatog`i bilan tutashadi.

Ugom tizmasi qoyali, yonbag`irlari tik, chuqur soylar ko`p. Uning o`rtacha balandligi 3000 m, ayrim cho`llari 3500-4000 m ga yetadi. Eng baland joyi O`zbekiston chegarasi yaqinidagi Sayram cho`qqisining balandligi 4236 m. Bu cho`qqidan shimoli-sharqda Ugom tizmasi bir qancha tarmoqlarga bo`linadi. Ulardan eng kattalari Tuproqbel va Maydontol tizmalaridir. Ularning ba`zi cho`qqilarining balandligi 4300 m gacha boradi. Shu sababli bu yerda ko`p yillik qor uyumlari va muzliklar ko`p.

Ugomning g`arbiy yonbag`ridan unga parallel yo`nalishda Qorjontog` tizmasi ajralib chiqadi. Uni Ugom tizmasidan Ugom daryosi ajratib turadi. Qorjontog` asimmetrik tuzilgan bo`lib, shimoli-g`arbiy yonbag`ri yotiq va keng, janubi-sharqiy yonbag`ri esa qisqa va tikdir. Qorjontog` tizmasi ancha yemirilgan, qo`yali, qirrali, baland cho`qqilar kam, o`rtacha balandligi 2000 m, ayrim cho`qqilari 2500-2800 m ga yetadi. Eng baland cho`qqisi Mingbuloqning balandligi 2823 m. Qorjontog` janubi-g`arb tomonga asta-sekin pasaya borib, qator-qator qirlarga aylanib ketadi. Bu qirlar orasida balandligi 1768 m bo`lgan Qoziqurt tog`i bor. U shimoli-sharqda Qorjontog`ga borib tutashadi. Piskom va CHotqol daryolari oralig`ida Ugom tizmasiga parallel holda Piskom tizmasi joylashgan. Okrugning shimoli-sharqiy chegarasi shu tizma orqali o`tadi. Bu tizma

paleozoy ohaktoshlari hamda granit, siyenit jinslaridan tarkib topganligidan juda ko'p qoyali, qirrali, yonbag'irlari tik, cho'qqilari esa ancha baland va o'tkirdir. Tizmaning o'rtacha balandligi 3200 m. Ammo ayrim cho'qqilari 4300 m ga ham yetadi. Eng baland nuqtasi shimoli-sharqiy qismidagi Beshtor cho'qqisi bo'lib, uning mutlaq balandligi 4291 m. Tizmada 47 ta kichik muzliklar bo'lib, eng kattalarining uzunligi 4-5 km ga yetadi.

Chotqol va Ko'ksuv daryolari orasida Piskom tizmasidan ajralib chiqqan kamar, yonbag'irlari tik Ko'ksuv tizmasi joylashgan. Uning uzunligi 80 km, o'rtacha balandligi 2000 m dan ortiq. Eng baland cho'qqisining mutlaq balandligi 2758 m.

Piskomga parallel holda undan janubi-sharq tomonda Chotqol tizmasi joylashgan. Umuman janubi-g'arbga qarab 250 km ga cho'zilgan. Uning janubi-g'arbiy qismi okrug hududiga kiradi. U Chapchama davonigacha ancha baland (4000 m) bo'lib, yaxlit tizma hisoblanadi. Dovondan janubi-g'arbdagi (O'zbekistondagi) qismi ancha kengayadi. Ohangaron, Kosonsoy, G'ovasoy, Chimyon daryolarining yuqori oqimlari va boshqa soylar orqali bo'linib-bo'linib ketadi. Chotqolning O'zbekistondagi (okrugdagi) qismi bir muncha past bo'lib, 3000 m atrofida. Faqat ayrim cho'qqilari undan balandroq. Masalan, Katta Chimyon cho'qqisi 3309 m, Qizilnura 3267 m, Bobotog' 3555 m.

Qizilnura tog'i bilan Qurama tizmasi orasida Ohangaron platosi joylashgan. Uning o'rtacha balandligi 1000 m dan 2000 m gacha. Platoning atrofini o'rab turgan tog'larga tutashgan qismlarida balandligi 3400 m ga yetadi. Platoni Ohangaron daryosi juda ham parchalab, chuqur vodiylar hosil qilgan. Plato janubga tomon balandlashib borib, Qurama tizmasiga tutashib ketadi.

Qurama tizmasi Chotqoldan ajralib, janubi g'arb tomonga yo'nalgan. Qurama tizmasi ancha yemirilgan va uni Ohangaron daryosining chap irmoqlari o'yib yuborgan. Tizmaning o'rtacha balandligi 1800-2000 m. Eng baland joyi Boboiob cho'qqisining mutlaq balandligi 3769 m.

Chirchiq-Ohangaron okrugidagi antiklinal tog'lar oralig'ida tektonik harakatlar natijasida vujudga kelgan Chorbog', Chirchiq, Chotqol, Piskom, Ugom,

Ohangaron va boshqa botiqlar bo`lib, ular asosan yosh cho`kindi jinslar bilan to`lgan. Daryolar ularni kesib o`tib bir qancha terrasalar hosil qilgan. Tashqi kuchlar, ayniqsa oqar suvlar vodiylarda o`ziga xos relief shakllarini-qayirlar, terrasalar, konussimon yoyilmalar, daralar hosil qilgan. Chirchiq daryosidan boshlanadigan qadimgi kanallar lyoss jinslarini yuvib, chuqur jarlar hosil qilgan.

Chirchiq vodiysi atrofdan tog`lar bilan o`ralgan bo`lib, faqat janubi-g`arb tomoni ochiqdir. Vodiy Chirchiq shao`rining janubi-g`arbida Toshkentoldi botig`i bilan qo`shiladi. Chirchiq vodiysining mutlaq balandligi bu yerda 560 m. Chirchiq vodiysidan janubi-sharqda Qurama va Chotqol tizmalari oralig`ida Ohangaron vodiysi joylashgan. U ham faqat janubi-g`arbga ochiq bo`lib, yuqori qismi tor va chuqurdir. Vodiy Angren shahridan quyida kengayadi. Obliq qishlog`i yonidan boshlab daryo tekislikdan oqib, keng qayirlar va terrasalar hosil qiladi. Vodiy quyi qismida Chirchiq vodiysi bilan qo`shilib ketib, Sirdaryoning o`ng sohilida tekislik hosil qiladi.

Okrugning eng janubiy qismida Qurama tizmasi bilan Sirdaryo oralig`ida Dalvarzin cho`li joylashgan. Chirchiq-Ohangaron okrugi turli xil foydali qazilmalarga boy. Ohangaron vodiysida rangdor metall rudalaridan mis va polimetall rudalari (molibden, oltin, kumush, volfram, qo`rg`oshin, rux kabi metallar bilan aralash holda) chiqadi. Qurama, Chotqol va Korjontog`da alyuminiy xomashyosi – alunit, Ohangaron ko`mir havzasida qo`ng`ir ko`mir va kaolin, Maysk va Ozodboshda kvars qumlari, Chotqolda marmar va boshqalar mavjud.

2.2. Iqlimi va ichki suvlari

Okrugning kontinental, quruq iqlimining shakllanishida uning geografik o`rni, reliefi muhim omil hisoblanadi. Okrugning janubi-g`arbiy tekislik qismida shimoldan keladigan sovuq, g`arbdan keladigan iliq hamda nam havo massalarining ta`siri katta. Okrugning tog`lik qismida ham bu havo massalarining ta`siri sezilib turadi.

Okrug hududiga Quyosh nuri ancha tik tushadi. Iyun oyida Quyoshning gorizontdan balandligi Toshkentda 72°C gacha yetadi. Mart va sentyabr oylarida Quyosh gorizontdan 49°C , dekabrda esa 25°C baland ko`tariladi. Quyosh nur sohib turadigan vaqt 1 yilda Toshkentda 2870 soatni, Qizilchada 2569 soatni tashkil etadi. Har bir kv. sm. yuzaga yil davomida keladigan yalpi radiatsiya miqdori 150 kkal ga teng. Havo harorati  $0^{\circ}\text{C}$  dan yuqori bo`lgan sovuqsiz kunlar miqdori Piskomda 191 kunni, Oqtoshda 204, Chorvoqda 211, Oqqovoqda 218 kunni tashkil etadi. Sutkalik harorat $+10^{\circ}\text{C}$ dan yuqori bo`lgan kunlar soni Piskomda 178, Oqtoshda 200, Chorvoqda 203, Oqqovoqda 215, Toshkentda 214 taga yetadi.

Okrugda, ayniqsa tekislik qismida yozgi issiq, uzoq davom etadi. Iyul oyining o`rtacha havo harorati tekislik qismida  $26-27^{\circ}\text{C}$ , tog`li qismida $20-24^{\circ}\text{C}$ atrofida bo`ladi. Yozda havoning eng yuqori harorati tekislikda  $42^{\circ}\text{C}$ ,  $44^{\circ}\text{C}$  gacha ko`tarilishi mumkin.

Qish okrugda uncha qattiq emas. Yanvar oyida havoning o`rtacha harorati tekislik qismida Oqqovoqda  $-0,70\text{S}$  bo`lsa, Piskomda -50S ga teng, eng past harorat $-290-320$ gacha boradi.

Okrug hududida yog`in sochin juda notekis taqsimlangan. Tekislik qismidan toqqa tomon yog`in miqdori ortib boradi. Yog`in nam havo oqimiga ro`para bo`lgan g`arbiy va janubi-g`arbiy yonbag`irlarga eng ko`p tushadi. Oqtoshda yillik yog`in miqdori 895 mm. G`arbiy va janubi-g`arbiy nam havo oqimini Ugom tog` tizmasi to`sib turganligi uchun CHorvoqda (mutlaq balandligi 877 m) 698 mm, Piskomda (mutlaq balandligi 1256 m) 735 mm yog`in tushadi. Tog` oldi hududlarida yog`in miqdori tog`lardagiga nisbatan kamroq Oqqovoqda 435 mm,

Chirchiqda 514 mm yog`in yog`adi. Har 100 m balandga ko`tarilganda yog`in miqdori okrugda o`rta hisobda 40 mm ga ortadi. Chirchiq vodiysida esa 75-95 mm ga ortadi. Bu har holda katta ko`rsatkich hisoblanadi.

Qishda qorli kunlar okrugda 65-129 kuni tashkil etadi. Qorning qalinligi tog`li hududlarda 1 m gacha boradi.

Umuman olganda Chirchiq-Ohangaron okrugida ayniqsa uning tekislik qismida tushadigan yog`in miqдорiga nisbatan mumkin bo`lgan bug`lanish katta, namlanish koeffitsiyenti o`rtacha 0,4 ga teng.

Okrugda tog`-vodiy, fyon va tekislik qismida garmsel shamollari esadi. Noqulay ob-havo hodisalari – bahorgi kechki, kuzgi ertangi sovuqlar, do`l, kuchli shamollar ham kuzatiladi. Tog`-vodiy shamoli asosan yozda ob-havo o`zgarmay bir xil bo`lib turadigan davrda kuzatiladi. Bunda kunduzi shamol vodiyan yonbag`ir bo`ylab yuqoriga, kechasi tog`dan vodiya esadi.

Okrug tog`li qismining iqlimi o`zgacha, salqin yoz, qorli yumshoq qish, toza tog` havosi sog`lomlashtirish, dam olish imkonini yaratadi.

Chirchiq vodiysida quyidagi balandlik agroiklim mintaqalari ajratilgan:
Termik mintaqalar

1. Issiq mintaqa $+10^{\circ}\text{C}$ dan yuqori haroratlar yig`indisi. 4000°C dan ortiq, 300-600 m mutlaq balandlikda joylashgan. Paxta yetishtirish mintaqasi.

2. Iliq mintaqa $+10^{\circ}\text{C}$ dan yuqori haroratlar yig`indisi $2800-4000^{\circ}\text{C}$, uzum mintaqasi 800-1360 m mutlaq balandlikda joylashgan.

3. Salqin mintaqa. $+10^{\circ}\text{C}$ yuqori haroratlar yig`indisi $1000-2800^{\circ}\text{C}$ don mintaqasi. Mutlaq balandligi 1300-2000 m.

4. Sovuq mintaqa $+10^{\circ}\text{C}$ dan yuqori haroratlar yig`indisi.  $1000^{\circ}\text{C}$  dan kam, 2300 m dan yuqorida joylashgan. Tog`-yaylov mintaqasi.

II. Gidrometrik mintaqalar.

1. Issiq va qurg`oqchil mintaqa 600-800 m mutlaq balandlikda joylashgan, bu mintaqada donli ekinlar tabiiy nam bilan ta`minlangan 75-95 % yilni tashkil etadi.

2. Iliq va nam mintaqa 800-1360 m mutlaq balandlikda joylashgan, donli ekinlar va uzum har yili issiqlik va nam bilan ta'minlanadi.

3. Salqin va nam mintaqa, 1360-2300 m mutlaq balandlikda joylashgan. Donli ekinlar har yili issiqlik va nam bilan yetarlicha ta'minlangan.

Okrugning eng yirik daryolari Sirdaryo, Chirchiq va Ohangaron daryolaridir. Sirdaryo 125 km masofada okrugning janubi-g'arbda oqib o'tadi, unga o'ng tomondan Chirchiq va Ohangaron daryolari kelib quyiladi.

Chirchiq daryosi Sirdaryoning eng sersuv irmog'i. U Chotqol va Piskom irmoqlari qo'shilgandan keyin Chirchiq daryosi nomini oladi Uzunligi Chorbog' suv omboridan Sirdaryoga qo'shilishiga qadar 174 km. Havzasining maydoni 13240 km². Chirchiq havzasining Xo'jakentdan yuqorida joylashgan qismining o'rtacha balandligi 2548 m ga teng. O'rtacha oqim moduli 21 l/sek km². Havzada qor chizig'i 3500-4000 mda yotadi Daryo havzasida 222 ta muzlik bo'lib, ularning maydoni 173 km². Daryoning ko'p yillik suv sarfi Xojikentda 224 m³/sek. Asosan muzlik, qor va yomg'ir suvlaridan to'yinadi.

Chirchiqqa Chorbog' suv omboridan quyida faqat 2 ta yirik irmoq –o'ng tomondan Ugom daryosi va chapdan Oqsoqotasoy kelib quyiladi. Qolgan irmoqlari kichik, ular suvi asosan sug'orishga sarf bo'lib, Chirchiqqa yetib kelmaydi. Bu soylarning eng kattalari o'ng tomonda Oqtoshsoy, Sho'robsoy, Tovoqsoy, Ozodboshsoy, chap tomonda G'olibasoy, Parkentsoy, Boshqizilsoy. Chirchiq tekislikka chiqqandan so'ng uning suvi Zaxariq, Bo'zsuv, Qorasuv, Shimoliy Toshkent kabi kanallar orqali taraladi.

Chirchiq daryosining potensial energiya boyligi 2,3 mlrd Kvt bo'lib, hozir shuning faqat 31 % idanfoydalanilmoqda. Vodiyda 17 ta, Bo'zsuv bilan qo'shib hisoblaganda 22 ta GES qurilgan. Eng katta Chorvoq GES i bo'lib, quvvati 660 ming kVt ga teng.

Chotqol daryosi Chirchiqning 55 % suvini beradi. U Talas Olatog'i bilan Chotqol tog' tizmasi tutashgan joyidan boshlanadi. Uzunligi 223 km. Havzasining maydoni 6870 km², o'rtacha balandligi 2605 m. Daryo havzasida umumiy

maydoni 44 km^2 bo'lgan 82 ta muzlik bor. Ko'p yillik suv sarfi quyilish yerida $124 \text{ m}^3/\text{sek}$. Asosan muz-qor suvlaridan to'yinadi.

Piskom daryosi Talas Olatog'i bilan Piskom tizmasining tutashgan joyidan boshlanadi. Piskom daryosi uzunligi 53 km bo'lgan Maydantol va uzunligi 76 km bo'lgan Oygaing daryolarining qo'shilishidan hosil bo'ladi, unga 40 dan ortiq irmoq kelib qo'shiladi. Daryo qor-muz suvlaridan to'yinadi. Havzasining maydoni 2840 km^2 , o'rtacha balandligi 2645 m, oqim moduli 1 km^2 da $31,8 \text{ l}/\text{sek}$. Daryo havzasida umumiy maydoni 129 km^2 bo'lgan 140ta muzlik bor. Ko'p yillik suv sarfi Chorbog'ga quyilish joyida $82,2 \text{ m}^3/\text{sek}$ ga teng.

Chirchiq daryosining katta irmoqlaridan biri – Ugom daryosi Qorjontog' tizmasi bilan Ugom tizmasi tutashgan joyda Oqburxon nomi bilan boshlanadi. Uzunligi 70 km, havzasining maydoni 889 km^2 , o'rtacha balandligi esa 1941 m. Daryoning o'rtacha ko'p yillik suv sarfi $21,2 \text{ m}^3/\text{sek}$, o'rtacha oqim moduli har 1 km^2 maydondan $23,9 \text{ l}/\text{sek}$ ga teng. Ugom oqim moduli juda katta bo'lgan daryolardan hisoblanadi. Buning sababi daryo havzasining nam havo massalariga ochiq, o'ng joylashganligidir. Ugom daryosida yillik oqimning 63 mart-iyun, 22 %i iyul-sentyabr va 15 %i oktYabr-fevral oylariga to'g'ri keladi. Daryo suvining o'rtacha loyqaligi $0,260 \text{ kg}/\text{m}^3$, loyqa oqiziqalar sarfi esa yiliga 175,5 ming tonnani tashkil etadi.

Chirchiq vodiysida tor Chorbog' darasida 20-asrning 70–yillarida to'g'on va GES qurildi. To'g'ondan yuqorida Chorbog' (Brichmulla) botig'ida Chorbog' suv ombori bunyod etildi. Bu suv ombori Chirchiq daryosi mavsumiy oqimini tartibga solib turish, Toshkent vohasidagi sug'oriladigan yerdan 164 ming gektarining suv bilan ta'minotini yaxshilash, elektr energiya ishlab chiqarish va Toshkent shahri hamda atrofini ichimlik suv bilan ta'minlashni yaxshilash maqsadida qurilgan. Suv sig'imi $2,006 \text{ km}^3$ Suv ombori qor-muz suvlaridan to'yinish tipiga kiradigan Chotqol, Piskom, Ko'ksuv daryolari hisobiga (96 %), va 20 dan ortiq soylar hamda yog'in-sochin hisobiga to'yinadi.

Yil davomida yig'ilgan suvning 95 % i gidrouzeldagi suv chiqaradigan inshootlar orqali chiqarilib yuboriladi, qolgan qismi bug'lanishga (0,5 %),

sizilishga (1m³/sek) sarf bo`ladi. Chorvoq suv ombori 1963-1977 yillarda qurilib, 1978 yilda ishga tushirilgan. To`g`on tosh va tuproqdan ko`tarilgan, balandligi 168 m. Suv omborning maydoni 40,3 km², uzunligi 22 km, kengligi o`rtacha 1,8 km, eng keng joyida 10 km. Chuqurligi o`rtacha 49,4 m, eng chuqur yeri 148 m, qirg`og`ining uzunligi 69 km. Suv ombori atrofida rekreatsiya maskanlari barpo etilgan.

Chirchiq-Ohangaron okrugining ikkinchi yirik daryosi Ohangaron. U Chotqol tizmasida Kengsoz dovoni yaqinidan boshlanadi. Daryo Ohangaron platosi, Chotqol tizmasining janubiy va Qurama tog`larining shimoliy yonbag`irlaridan suv oladi. Daryo qor-yomg`ir suvlaridan to`yinadi. Shu sababli uning suvi aprel-may oylarida ko`payadi va yillik oqimning 51 % i shu oylarga to`g`ri keladi. Ohangaron daryosining ko`p yillik o`rtacha suv sarfi Turk qishlog`i yonida 22,8 m³/sek ni, barcha irmoqlari bilan birga esa 43 m³/sek ni tashkil etadi. Daryoning toshqin suvlarini to`plash maqsadida suv sig`imi 80 mln m³ bo`lgan Turk (Ohangaron) suv ombori, 1964 yilda quyi qismida Tuyabo`g`iz suv ombori (Toshketn dengizi) qurildi. Tuyabo`g`iz suv omborining maydoni 16 km<sup>2</sup>, uzunligi 9 km, suv sig`imi 250 mln m³.

Okrug hududida ko`llar ham ko`p. Ularning maydoni kichik bo`lib, mahalliy ahamiyatga ega.

Okrug yer osti suvlariga boy, 2000 m chuqurlikda 54-600li termal suvlar zahirasi bor. Ular minerallashgan, shifobaxsh ahamiyatga ega. Okrugning tog` oldi tekisliklarida turli chuqurlikda artezian suvlari havzalari borligi aniqlangan.

2.3. Tuproqlari, o`simlik va hayvonot olami

Okrug hududida tuproq o`simlik qoplami janubi-g`arbiy tekislik qismidan shimoli-sharqiy tog`lik qismiga qarab quyidagi balandlik mintaqalarini hosil qiladi.

Okrugda asosan bo`z tuproq tarqalgan, qisman esa mustahkamlangan va yarim mustahkamlangan qumliklardan iborat, binobarin ularda asosan efemer, shuvoq, qisman esa juzg`un, saksovul kabi o`simliklar o`sadi. Rayon quyidagi landshaftlarga bo`linadi. Ko`llari janubida joylashgan asosan sak sovul va juzg`un suvchi, mustahkamlangan va chala (yarim) mustahkamlangan qumliklar landshafti. Shuvoq, qorabosh va qo`ng`irbosh o`simliklari o`suvchi, shag`al-kum negiziga ega bo`lgan, och o`z tuproqli tog` oldi prolyuvial tekisliklari landshafti. Efemer o`simliklari va shuvoq o`suvchi, chaqirtoshli och bo`ztuproq tarqalgan tog` oldi tekisliklar landshafti. Qurama tog`ining shimolida joylashgan efemer o`simliklari o`suvchi och bo`z tuproq tarqalgan lyossli tog` oldi tekisliklar landshafti. Rayonning o`zlashtirilgan qismlarini o`z ichiga oluvchi madaniy landshaft.

Chirchiq-Ohangaron tabiiy-geografik rayoni o`z ichiga shu nom bilan ataluvchi hududlarni olib, sharqda Sirdaryo bilan, janubi-sharqdan Qozog`iston bilan, janubi-g`arbda Forish-Jizzax rayoni bilan, g`arbda Qizilqum okrugi bilan, shimolda esa Qozog`iston bilan chegaralanadi. Rayon asosan Sirdaryo kayirlarida joylashib, uni Garbiy Tyanshan tog`laridan boshlanuvchi soylarning keltirma yoyilmalari qoplab olgan. Shuningdek, rayonda sho`rxok, ko`l botiqlari xam mavjud bo`lib, ularning eng muhimlari Sho`ro`zak, Quyi Ohangaron, Sordoba va boshqalar. Rayon quyidagi landshaftlarga bo`linadi. Tuzkon va Enasoy ko`llarining sharqiy qismida joylashgan qamishzorlardan iborat bo`lgan o`tloq botqoq va boqtoq sho`rxok tuproqlar tarqalgan prolyuvial allyuvial tekisliklar landshafti.

I. Tog` oldi cho`l-dasht va quruq dashtlar mintaqasi. Bularda:

a) Quyi adirlar mintaqasi, mutlaq balandligi 400-500 m.

Mintaqada lyossimon qumoq jinslardan tuzilgan yerlarida asosan och va tipik bo`z tuproqlar (chirindisi 1-2%)da, efemer va efemeroidlar tarqalgan (lola, rang, qo`ng`irbosh, oq kovrak, bug`doyiq).

b) 500-1200m balandlikdagi yuqori adirlar mintaqasi. Bu yerda oddiy va to`q bo`z tuproqlarda (chirindi miqdori 4-6 %), o`simliklardan qo`ng`irbosh, rang, bug`doyiq, kakra, butako`z, sariqchoy tarqalgan. Erta bahorda esa boychechak, qoqi, lola, lolaqizg`aldoq o`sadi. Daraxtsimon butalardan do`lana, tog` olcha, ochchiq bodom uchraydi.

Adirlarda sudralib yuruvchilardan kaltakesak, turli ilonlar, hasharotlardan o`rgimchaklar, qoraqurt, chayon, yirtqichlardan bo`ri, tulki, qushlardan burgut, chug`urchuq, ko`k qarg`a, zaxcha, kalxat uchraydi. Toshbaqa, yumronqoziqlar ham ko`p.

II. O`rtacha balandlikdagi tog`larning o`rmon-o`tloq dashtlar mintaqasi (tog` mintaqasi). 1200-2500 m balandliklarda joylashgan Iqlimi ancha nam bo`lgani uchun o`tlar, butalar va keng bargli daraxtlar tarqalgan. Bular tagida sur-qo`ng`ir tuproqlar paydo bo`lgan (chirindi miqdori 10 % gacha). O`simlikning birinchi Yarusida o`tlar-bug`doyiq, chalov, betaga, chayir, shirach, gulxayri va boshqalar keng tarqalgan. Ikkinchi qavatda (Yarusda) tikanli bodom, do`lana, zirk kabi butalar va bo`liq o`tlar o`sadi. Uchinchi Yarus archa, yong`oq, zarang, tYanshan yeli, qayin, qayrog`och, tol, terak, olma, nok, olcha va boshqalardan tarkib topgan. Sug`ur, ayiq, silovsin, bo`rsiq, bo`ri, jayron, olmaxon, o`rmon sichqoni, kalamush, kaklik, mayna, tulki va boshqalar Yashaydi.

III. Baland tog` o`tloqlari va o`tloq dashtlar mintaqasi 3000-4000 m (doimiy qor chegarasigacha) balandliklarda tarqalgan. Iqlimi ancha sovuq. Barra o`tlardan iborat subalp va alp o`tloqlari hukmronlik qiladi. Tog`-o`tloq, toshloq, shag`al, torfli, to`proqlar, o`simliklardan qo`ng`irbosh, taran, qiziltikan, kovrak, alp lolasi, tog` yovvoyi piyozi keng tarqalgan. Hayvonlardan arxar, tog` echkisi, qor qoploni, oq tirnoqli ayiq, qushlar, kemiruvchilarni uchratish mumkin.

IV. Nival mintaqqa.-Doimiy qor chegarasidan yuqorida joylashgan, yalang qoya toshlardan, doimiy qorliklar va muzliklardan iborat.

2.4. Tabiiy geografik rayonlari

Chirchiq-Ohangaron okrug hududida 5 ta tabiiy geografik rayon ajratilgan.

Sirdaryoyoni tabiiy geografik rayoni Sirdaryoning hozirgi zamon vodiysini, Chirchiq va Ohangaron daryolari vodiylari quyi qismini o'z ichiga oladi. Bu hududlar qayir, I va II qayir usti terrasalaridan iborat bo'lib, bu yerlarda ko'llar, qoldiq ko'llar, botqoqliklar ko'p uchraydi. Rayon hududining o'simliklar bilan qoplanganlik darajasi yuqori bo'lganligi bu yerda termik resurslarining kamayishiga, havo namligining biroz ortishiga va qurg'oqchilikning keskin pasayishiga olib kelgan. Rayon hududi tekislikdan iborat bo'lganligi va okrugning eng past qismi ekanligi uchun qo'shni rayonlardan qishda manfiy haroratlar yig'indisining ko'proqligi (-200), mutlaq past haroratning -300,-350 ekanligi va vegetatsiya davom etadigan qishning kamligi (24-42 %) bilan ajralib turadi. Bu rayon uchun kechki bahorgi va ertangi kuzgi sovuqlar ham xosdir. Rayon hududida 6 ta landshaft xili ajratilgan bo'lib, ulardan madaniy landshaftlar rayon hududining 70 % ga yaqin qismini tashkil etadi.

Tog' oldi Chirchiq tabiiy geografik rayoni Chirchiq daryosi havzasining G'azalkent shahridan quyida joylashgan qismini egallagan. Uning hududi qayir va I-II-III qayir usti terrasalaridan iborat bo'lib, mutlaq balandliklig 300-700 m gacha boradi. Termik resurslari paxtaning o'rta pishar navlarini yetishtirishga imkon beradi, tabiiy namlik rayonning faqat yuqori qismidagi lalmi yerlarda donli ekinlardan yuqori hosil olishni ta'minlaydi. Rayon hududida 4 ta landshaft xili ajratilgan. SHulardan madaniy landshaftlar 80 % ga Yaqin maydonni egallagan.

Quyi Ohangaron tabiiy geografik rayoni Ohangaron daryosi havzasining Ohangaron shahrigacha bo'lgan quyi qismini o'z ichiga oladi. Rayon hududi keng daryo vodiysidan iborat bo'lib, mutlaq balandligi 300-650 m. YOg'in-sochin kam (260 mm) tushadi. Termik resurslari sug'oriladigan yerlarda o'rta pishar paxta navlaridan yuqori hosil olishga imkon beradi. Rayonda 4 ta landshaft ajratilgan. Madaniy landshaftlar rayon hududining 40 % qismini egallagan.

Tog'li Chirchiq tabiiy geografik rayoni Chirchiq daryosi havzasining tog'lik yuqori qismini o'z ichiga oladi. Uning o'rtacha mutlaq balandligi Xodjikent

qishlog`idan yuqorida 2548 m ni tashkil etadi. Asosiy daryolari – Piskom, Ko`ksuv, Chotqol va 20 tacha soylar o`z suvini Chorvoq suv omboriga quyadi. Suv omboridan chiqqan suv Ugom bilan qo`shilib, Chirchiq nomini oladi. Rayon tog`lik hudud bo`lganligi uchun yanvar oyining ko`p yillik o`rtacha haroratining pastligi (-20, -90), yog`in-sochinning ko`pligi (900 mm gacha), iliq davrning qisqaligi, sernamligi (1 km² da 20,8 l/sek oqim shakllanadi), balandlik mintaqalarining aniq ifodalanganligi bilan Chirchiq vodiysida joylashgan boshqa rayonlardan keskin farq qiladi.

Tog`li Chirchiq tabiiy geografik rayonida asosan tog` va yaylov mintaqalariga mansub landshaft xillari rivojlangan. Rayon hududni 56 % maydoni reliefi kuchli parchalangan tog` landshaftlaridan iborat.

Yuqori Ohangaron tabiiy geografik rayoni Ohangaron daryosi vodiysining tog`oldi va tog`li qismini egallagan, uni shimoldan Chotqol tizmasi, janubdan esa Qurama tog`lari o`rab turadi. Rayon tog`li Chirchiq rayonidan yog`in-sochinning nisbatan kamligi, yozining biroz issiqligi, kamsuvligi bilan ajralib turadi. Iqlimning qurg`oqchilligi kserofit o`simliklarning kengroq tarqalishiga olib kelgan. Rayonda 9ta landshaft xili ajratilgan.

XULOSA

O'zbekiston hududini kompleks tabiiy geografik o'rganish, ya'ni rang barang va turli darajadagi murakkab tabiiy hududiy komplekslarni tadqiq etish ham tabiiy geografiyaning hozirgi vaqtda oldida turgan vazifalar ichida katta o'rin tutadi. U asosan ikki yo'l bilan: landshaftlarni xaritaga tushirish va hududni tabiiy geografik rayonlashtirish orqali amalga oshiriladi.

Hozirgi kunda davr talabidan kelib chiqib, yirik masshtabli landshaft xaritalarini va landshaft kadastrini tuzish kun tartibda turibdi. O'zbekiston hududini tabiiy geografik rayonlashtirish metodikasi muntazam chuqurlashtirib borilmoqda. Umumiy ilmiy rayonlashtirishdan tashqari maqsadli amaliy rayonlashtirish ham (shaharsozlik, rekreatsiya, sug'orma dehqonchilik va boshqa maqsadlar ko'zda tutilgan) amalga oshirilayapti. Ayniqsa tabiatdan oqilona foydalanish va tabiatga ta'sirni boshqarish ko'zda tutilgan rayonlashtirish uslublari keng qo'llanilmoqda.

Geografiyaning rivojlanishi uning har xil axborotlar bilan ta'minlanganlik darajasiga ham bog'liqdir. Geografik ilmiy tadqiqotlar natijasida O'zbekistonning va mamlakat ayrim hududlarining tabiiy sharoiti, boyliklari, ularning o'zlashtirilganlik darajasi va xalq xo'jaligida foydalanilishi haqida talaygina ma'lumotlar to'plangan. Ular har xil ma'lumotnomalarda va xaritalarda berilgan. Geograflar biron-bir loyihani tayyorlash ustida ishlaganlarida etishmaydigan ma'lumotlarni dalada tadqiqotlar olib borib yig'ganlar.

Fan-texnika inqilobiga qadar geografiya xalq xo'jaligining ayrim tarmoqlari oldidagi nisbatan oddiy muammo masalalarni yechishga yo'naltirilgan eda. Ammo fan-texnika inqilobi oqibatida tabiiy boyliklardan foydalanishning jadallashuvi va xalq xo'jaligi taraqqiyotining tezlashuvi inson bilan tabiat o'rtasidagi o'zaro aloqa va ta'sirlarning kuchayishi geograflar oldiga juda murakkab sayyoraviy va regional masalalarni yechishnikatta xalq xo'jaligi dasturlarini ma'lumotlar bilan ta'minlashni vazifa qilib qo'ymoqda. Bu dasturlar, xo'jaligining bir sohasi talabidan kelib chiqmasdan balki bir qancha sohalariga taalluqli bo'lganligi uchun

tabiat komponentlarining o`zgarishini, ular o`rtasida muvozanat va aloqalarni o`rganishni, xulosalar chiqarib, tavsiyalar berishni ham taqozo qiladi.

XX asr oxiri va XXI asr boshlaridan boshlab geografik ilmiy izlanishlarda tabiat bilan jamiyat o`rtasidagi aloqadorlikniing geografik jabhalarini o`rganish geograflar oldidagi markaziy masalaga aylandi. Chunki ilmiy-texnikaviy taraqqiyot tezlashayotgan hozirgi davrda tabiatga insoniyat jamiyatining ta`siri misli ko`rilmagan darajada kuchaydi, tabiiy resurslardan foydalanish keskin ortdi. Atrof muhitning ishlab chiqarish chiqindilari bilan ifloslanishi hanuz jadal davom etmoqda.

Hozirgi va kelajak avlodning normal yashashi uchun qulay shart-sharaitni belgilovchi tabiat boyliklaridan oqilona foydalanish, tabiiy muhitni muhofaza qilish va inson – tabiat munosabatlarini optimallashtirish masalalarining dolzarbligi tobora ortib bormoqda. Bu masalalarni hal qilish fanlar integratsiyasini talab qiladi. Binobarin, bu masalalarning hammasini hal qilish (echish) atrof-muhit muammolarini bartaraf etish sohasida olib borilayotgan fanlararo izlanishlarning vazifasidir. Bu tadqiqotlarni amalga oshirishda tabiiy geograflar ham faol qatnashmoqdalar. Tabiat bilan jamiyat o`rtasidagi o`zaro ta`sir va munosabatlarda yuzaga keladigan muammolarning yechimi kompleks geografik va ekologik yondashuvlarga asoslanishi lozim.

Bunday yondoshuvni geograflar amalga oshiradilar. Tabiatdan, uning resurslaridan foydalanishda ekologik-geografik yondashuv birgalikda ekologik-geografik izlanishlar asosi hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov I.A. “O`zbekiston XXI asr bo`lag`asida, xavfsizlikka taxdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari” Toshkent. 1997 .
2. Karimov I.A. “Biz tanlagan yo`l – demokratik taraqqiyot va ma`rifiy dunyo bilan hamkorlik yo`li” Toshkent. “O`zbekiston” 2003 .
3. Karimov I.A. “Yuksak ma`naviyat - yengilmas kuch” Toshkent. “Ma`naviyat” 2008 .
4. Karimov I.A. “Jahon moliyaviy – iqtisodiy inqirozi, O`zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo`llari va choralari” Toshkent. “O`zbekiston” 2009 .
5. Baratov P. O`zbekiston tabiiy geografiyasi.Toshkent. O`qituvchi, 1996.
6. G`ulomov P.N. O`zbekistonda tabiatdan foydalanishning geografik asoslari. Toshkent. 1990.
7. Rafikov A.A. Orol taqdiri. Toshkent, Fan, 1990.
8. Rafikov A. Geoekologik muammolar. Toshkent, O`qituvchi, 1997.
9. Hasanov I.A. , G`ulomov P.N. O`rta Osiyo tabiiy geografiyasi. Toshkent, O`zMU, 2002.
10. Hasanov I.A. , G`ulomov P.N. O`zbekiston tabiiy geografiyasi. Toshkent, O`zMU, 2006.
11. Hasanov I.A. O`zbekiston tabiiy geografiyasi.(ma`ruzalar matni) Toshkent, “Universitet”, 2000.
12. Zokirov Sh. S. Landshaftshunoslik asoslari. Toshkent, ToshDU, 1995.
13. O`zbekistonning tabiiy xaritasi. Toshkent 1996.
14. www.referatu.ru
15. www.Tdpu.Uz
16. www.pedagog.Uz
17. www.Ziyonet.Uz